

А. П. Романченко

СЕМАНТИЧНІ ТИПИ ПОРІВНЯНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Романченко А. П. Семантичні типи порівнянь у художньому мовленні Ліни Костенко.

У статті досліджено семантичні типи порівняння на матеріалі історичного роману Ліни Костенко “Маруся Чурай”, визначено семантику об’єктів порівняння, їхня частотність.

Ключові слова: семантика, порівняння, Ліна Костенко, художнє мовлення.

Романченко А. П. Семантические типы сравнений в художественной речи Лины Костенко.

В статье исследованы семантические типы сравнений на материале исторического романа Лины Костенко “Маруся Чурай”, определена семантика объектов сравнений, их частотность.

Ключевые слова: семантика, сравнения, Лина Костенко, художественная речь.

Romanchenko A. P. Semantic types of comparisons in Lina Kostenko’s art speech.

In the article the semantic types of comparison on material of historical novel of Lina Kostenko’s ”MarusiaChurai” are investigational, semantics of objects of comparison, their frequency are certain.

Key words: semantics, comparison, Lina Kostenko, artistic broadcasting.

Дослідженню художніх творів поетеси присвячено праці В. Брюховецького, Н. Забужко, Т. Коляди, О. Ковалевського, Г. Кошарської, І. А. Макарова, В. Панченка, у яких аналізуються особливості художнього мислення, поетика з погляду експресивності, вивчається світогляд поетеси крізь призму її віршів, але майже зовсім не досліджуються ті мовні засоби, які, власне, і роблять її творчість своєрідною, і неповторною. Саме в цьому вбачаємо актуальність цієї розвідки. Наявні мовознавчі праці, які стосуються переважно ономастики творів Ліни Костенко (Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник), частково стилістичних особливостей (Л. А. Семененко) тощо, не цілком задовольняють сучасні потреби розуміння авторського світогляду, художнього мислення Л. Костенко. Отож актуальність теми статті зумовлено домінуванням у сучасній лінгвістиці антропоцентричної парадигми. Метою дослідження є встановлення логічних і семантичних типів порівняння в романі “Маруся Чурай”.

У пропонованій розвідці мовна картина світу розглядається у площині компаративності — крізь призму порівняння. Порівняння в різних аспектах досить часто привертає увагу мовознавців: у граматичному (Л. В. Прокопчук, С. М. Рошко), стилістичному (Г. Я. Довженко,] О. І. Марчук, Л. І. М’яснянкін) та функціональному (А. П. Романченко, Н. П. Шаповалова, О. П. Щепка). Порівняння — гнучкий спосіб репрезентації змісту. Воно відтворює в мові роботу свідомості в процесі пізнання світу.

У поетичному мовленні процес пізнання докільця здійснюється за допомогою образів. Майстер слова аналізує дійсність, абстрагує, і синтезує і узагальнює явища об’єктивного світу й таким чином пізнає його. Особливістю такого пізнання є те, що він помічає й відбирає ті конкретні, яскраво відчутні деталі пізнаваних явищ, у яких виявляється головне, загальне для них, те, що є закономірним, — суть явищ, і які потім узагальнюються в типових образах.

Загальне, яке формулюється в художньому мисленні, як зауважує О. К. Кучеренко, завжди органічно пов’язане з конкретним. Саме названими особливостями художнього мислення зумовлюється і специфіка порівнянь у художньому мовленні. За допомогою порівняння риси пізнаваного предмета, які є проявом його суті, настільки увиразнюються, що стають досить яскравими в нашій свідомості. Іноді узагальнені риси пізнаваних явищ бувають настільки тісно пов’язані з конкретним, що можуть бути сприйняті як образ без поняття, тобто і без абстрактного узагальнення типових рис [3:74—74].

У різних жанрах художньої літератури порівняння використовують насамперед для розкриття ознак одного предмета через зіставлення його з іншим. Під час зіставлення двох предметів — описуваного з іншим предметом, відомим своїми яскраво вираженими ознаками, по суті ознаки відомого переносяться на пізнаваний, які таким чином стають характерними для останнього. Таке явище перенесення ознак одного предмета на інший називають семантико-стилістичною асиміляцією [2:463]. За допомогою порівнянь автор зображує саме ті деталі, які б, крім яскравості свого вираження, найбільш точно відображали спостережене ним явище чи предмет [3:77]. О. О. Потебня вважав, що при порівнянні, поряд із звичайним уявленням, ставиться друге уявлення і вираження, менш звичайне, більш відчутне і наочне [8:263].

Г. Ніколаєва зазначала, що порівняння в художньому творі використовують і як засіб підсилення емоційності мови, оскільки “сила мистецтва, його вплив на широкі маси залежить від того, наскільки глибоко розкривається в ньому суть явищ, і від ступеня емоційного впливу... Художнє узагальнення передбачає не тільки збереження, але й відбір і своєрідну концентрацію тих чуттєвих, емоційних елементів конкретного, у яких найбільш яскраво виявляється загальна для даного явища дійсності суть” [6:94-95].

За своєю онтологічною структурою порівняння обов’язково передбачає наявність як мінімум двох порівнюваних величин — суб’єкта і об’єкта порівняння, ознак, за якими воно здійснюється — параметрів, чи основ, порівняння і напрямку, у якому здійснюється порівняння, визначуване різною значимістю для людини порівнюваних предметів [9:71].

З’ясування семантики компонентів порівняння дає змогу вивчити психологію творчості письменника, виявити об’єктивну прагматичну інформацію, що є частиною зображуваного. Цілісне уявлення про семантику порівнянь допомагає створити методика виокремлення семантичних типів. Класифікація порівнянь за належністю компонентів компаративної конструкції до різних семантичних типів є найконкретнішою; вона тісно пов’язана з індивідуальною картиною світу [5].

Враховуючи всю різноманітність порівнянь, зосередимося на використаних Ліною Костенко семантичних типах, які базуються на тому, що називає суб’єкт і об’єкт порівняння.

З існуючих чотирьох логічних типів порівняння в історичному романі у віршах “Маруся Чурай” найбільш поширеними є такі, у яких

неживе порівнюється з живим та живе порівнюється з живим. На перше місце при цьому виходить саме порівняння живого з живим за кількістю ужитків у межах логічного типу.

Зазначимо, що називає суб'єкт і об'єкт порівняння в таких випадках: людина — тварина (15 ужитків, далі називаємо тільки цифрою); людина — людина (13); людина — міфічна істота (4); тварина — тварина (1); тварина — міфічна істота (1). Найширші групи становлять перших два семантичних типи, напр.:

*Пошепотів (священик), як знахарка над раною,
молитвою вуста поворушив [7:69];*

А як (Маруся) по ньому тужить! Як вдова [7:24].

Часто в ролі суб'єкта порівняння використовується особовий займенник *я*, який, як правило, називає Марусю або (рідше) когось іншого:

*І я ще, як малесеньке дівчатко, щоразу починаюся
спочатку [7:33];*

Бо я така зробилася, як черниця [7:54];

Я йду. Людина. Я така, як всі [7:92];

Тягну, як шкатуляка (Бобренчиха) [7:60].

До семантичного типу *людина — тварина* можна навести такі приклади:

*Якби ми ремігали, як воли, якби ми так чесали
язиками,*

*То вже б давно Україну віддали, не мавши часу бути
козаками [7:21];*

Було таке гарнесеньке хлоп'ятко.

Цікаве. А ласкаве, як телятко [7:37];

Куняють райці, як осінні мухи.

Горбань гуде, як в'їдливі комар [7:54];

*Що ж я тебе не тільки виглядала, я ж у землі сиділа
тут, мов кріт [7:60].*

Міфічними істотами, використовуваними поетесою в ролі об'єктів порівняння, є такі: *сатана, чорт, привид, Ісав, Яга*. Наприклад:

*Лесько сміється: — Голод підіжме, чкурнуть, як
чорт від кукуріку [7:139];*

*Усе комусь щось пишуть на догоду та чечевіці
хочуть, як Ісав [7:103].*

Інші згадані семантичні типи є непродуктивними:

*А в тій калюжі плавають проз ружі роменські
гуси, наче лебеді [7:46];*

*У неї котик був, як чортеня, і чорна доля з чорними
очима [7:69].*

Об'єктами порівняння виступають найрізноманітніші предмети: *тулумбас, рукавичка, насіння, батіг, струна, мережка, іконостас, перло, намітки, скарб, рука, пола, скирти, колодки, ятері, шатро, пух, гніздо, моці, мідяк, коси, могили, кості, крижина, ліхтар* тощо. Із логічного типу *неживе — неживе* особливо виділяється семантичний тип *предмет — предмет* (21 ужиток). Наприклад:

*Вечірнє небо світиться красою, і соняхи гудуть, як
тулумбас [7:37];*

*...хата, як старенька рукавичка, — в ній кіт живе,
цвіркун живе і дід [7:37];*

*І гілка суха, як рука кармеліта, тримає у жмені
оранж горобини [7:93];*

Хати — як скирти поночі, ні блимне.

Невже так рано люди уже сплять? [7:97];

Малопродуктивними семантичними типами в романі “Маруся Чурай” є такі: абстрактне поняття — предмет (11 ужитків), абстрактне поняття — абстрактне поняття (6), людина — рослина (4), людина — предмет (4). Наприклад:

Спливло життя, як листя за водою [7:41];

*А я йшла, не бачила дороги, і сміх стримів у мені,
наче ніж [7:48];*

Та й ношу її смерть у душі, як провину [7:91];

...Сиділа Галя наче панська рожжа.

Іван сидів з похиленим чолом [7:27];

*Приніс чоловік додому свою потовчену душу, а жінка, як
подорожник, до всіх виразок приклад [7:47];*

... Так і живу. Мішаю, наче хмарка.

Вся облітаю, як осінній лист [7:135].

До рідкісних, тобто таких, що використані Л. Костенко 1-3 рази, зараховуємо такі семантичні типи порівнянь: людина — природне явище, природне явище — предмет, людина — збірне поняття, рослина — предмет, предмет — речовина, соматизм людини — соматизм тварини, абстрактне поняття — збірне поняття, абстрактне поняття — речовина, географічна назва — людина, небесне тіло — істота, абстрактне поняття — рослина, речовина — речовина, людина — ре

човина, рослина — речовина, абстрактне поняття — речовина, географічний об'єкт — речовина, абстрактне поняття — будівля, часове поняття — часове поняття, водоймище — водоймище, абстрактне поняття — фізичне явище, населений пункт — предмет, будівля — абстрактне поняття, рослина — людина, предмет — міфічна істота та інші. Усього зафіксовано 72 семантичних типи порівнянь в аналізованому творі.

Об'єкти порівняння найрізноманітніші. Усього Ліна Костенко в аналізованому романі використовує 119 об'єктів порівняння, що свідчить про свідомий добір об'єктів порівняння, про кропітку працю над порівняльними конструкціями. Тільки 13 слів повторюється тих самих (але не більше двох разів) або в різних граматичних формах чи які є спорідненими: *дим (2), світ (2), рій (2), ніж (2), звір (2), лебеді (2)/лебедин, листя /лист, чернець/черниця, хмари/хмарка, бджола/ бджілонька, тінь/тіні, чорт/чортеня, привид/привиди*. Наприклад:

*Уміє перекинутись в сороку, а то виходить з
комина, як дим [7:11];*

А сам він дід старезний, полотняний.

А в нього сива борода, як дим [7:38];

Гули думки, сколошкані, як рій [7:45];

...навколо свахи ходять роєм,

А зверху Галя котить гарбузи... [7:47];

*Здається, що й листок би цілувала, в дзвіночку
ночувала, як бджола ... [7:55];*

Була у мене мати, наче бджілонька [7:13 7].

Учені пропонують розрізняти логічні та образні порівняння. Перші передбачають встановлення ступеня схожості або відмінності між предметами одного класу, коли до уваги беруться всі властивості, ознаки порівнюваних предметів, але виокремлюється щось одне. Другі, на відміну від перших, вихоплюють якусь одну найвиразнішу ознаку, часом навіть несподівану, та, ігноруючи інші ознаки, роблять її основною [4: 359—360]. В. А. Чабаненко говорить про порівняння з прозорою логіко-семантичною основою, які сприймаються без інтелектуального напруження, і порівняння зі складною логіко-семантичною основою, які вимагають від людини асоціативної розумової активізації [10:121]. Зауважимо, що в художньому мовленні Ліни Костенко наявні порівняння першого й другого типу. Перші з них є загальномовними, а другі — індивідуально-авторськими. Саме вони є творчим витвором, що постає на основі несподіваних зістав-

лень, базується на основі суб'єктивних естетичних уподобань. Для розуміння індивідуальної мовної картини світу поетеси вони є важливим складником у структурі ідіостилію.

Суб'єкти порівняння в Ліни Костенко теж різні, хоч іноді трапляється, що ними виступають ті самі явища, предмети тощо (*душа, життя, очі, хата, обличчя*), напр.:

Свою пригаслу душу

чи донесу, як свічку на Страсть?[77:69];

Душа марніла, як зів'яле клечання [7:73];

*І, як печаль одвічна, двосидина, душа Раїни плаче по
церквах[7:97];*

*Як реп 'яшки, зелені оченята і пишино накоплені
вуста [7:47];*

Грицько був красень, очі — як терночки [7:51].

Зрідка те саме поняття виступає то суб'єктом, то об'єктом порівняння (*печаль, ромен, груша*):

Там зорі в небі чисті, як ромен [7: 35];

*Дрібний ромен, як вижовкла мережка, красолька,
мак і королевий цвіт,— усе цвіте і кланяється літу
[7:56].*

Велику роль у створенні художнього образу, у процесі порівняння відіграє асоціативність. Асоціативність є основою багатьох порівнянь у творчості Ліни Костенко. Такі порівняння ґрунтуються не на реальній подібності, схожості предметів і явищ, а на уявленнях, думках, почуттях, внаслідок яких одне уявлення, почуття викликає інше. Це, власне, те, на чому наголошують мовознавці, досліджуючи порівняння в художньому мовленні.

Сила поезій Ліни Костенко в конкретиці, зримості і водночас особистісності сприйняття картин життя. Хоч точніше було б сказати, що це не картини, а саме життя пульсує в кожному рядочку, у кожному слові, бо поетеса пише тільки те, що народжене її серцем. А в серці — цілий Всесвіт людських почуттів і вся Україна з її історією і долею [1:2].

Вважаємо, що індивідуально-образні порівняння у творчості поетеси потребують детального вивчення як у ліричних, так і в історичних поетичних творах із кута зору стилістики експресивних засобів.

1. Віденко В. “Слова як сонце сходили в мені” / В. Віденко // Сільські вісті. — 2010. — 19 березня. — С. 1—2.

2. Ефимов А. И. Язык сатиры Салтыкова-Щедрина/А. И. Ефимов. — М.: Изд-во МГУ, 1953. — 496 с.
3. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. — К.: Вид-во КДУ, 1959. — 108 с.
4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: підруч. / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.; за ред. Л. І. Мацько. — К.: Вища школа, 2003. — < 462 с.
5. М'яснянкїна Л. І. Порівняння в ідіостилі М. О. Шолохова: функціонально-семантичний і прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук/Л. І. М'яснянкїна. — Х., 2002. — 17 с.
6. Николаева Г. Е. О специфике художественной литературы / Г. Е. Николаева// Вопросы философии. — 1953. — № 6. — С. 94—95.
7. Поезія: Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус. — К.: Наукова думка, 1999. — 272 с.
8. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потєбня. — М.: Учпедгиз, 1968. — Т. 3. — 536 с.
9. Харитончик З. А. Сравнение в процессах языковой номинации /З. А. Харитончик, С. Е. Паромчик // Синтагматика слова, словосочетания и предложения. — Волгоград : ВГУ, 1988. — С. 71—91.
10. Чабаненко В. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія / Чабаненко В. А. — Запоріжжя : ЗДУ, 2002. — 351 с.